

закладалися підмурки майбутнього, і податкові органи не функціонували належним чином; 2) 1923-1924 рр., в цей час податкові установи були фактично сформовані, мали законодавчо закріплені функції та виконували конкретну роботу у своїй галузі; 3) 1925 р., коли вносились зміни в законодавство і відповідні корективи до функціонування податкових установ.

Попри за всю недосконалість роботи податкових органів, їх створення мало важливу роль у формуванні цілісної фінансово-податкової системи України.

Література

1. Данилюк В.П. Советская налоговая политика в доколхозной деревне // Октябрь и советское крестьянство. – М., 1977. – С. 165-191; Дьяченко В.П. Советские финансы в первой фазе развития социалистического государства. – М., 1947. – 475 с.; Калініченко В.В. Селянське господарство в Україні в період НЕПу: Історико-економічне дослідження. – Харків, 1997. – 400 с.; Марьяхин Г.Л. Налоговая система в СССР. – М., 1952. – 245 с.; Морозов А.Г. Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу НЕПу. – Черкаси, 1993. – 274 с.
2. Ленін В. Промова про економічні органи на місцях // Повне зібрання творів: У 55 т. – Т. 43. – К., 1973. – С. 11.
3. Известия ЦК РКП(б). – 1921. – № 31. – С. 3.
4. СУ РСФСР. – 1921. – № 65. – С. 488.
5. Вестник финансов. – 1922. – № 43. – С. 24.
6. Вторая конференция финотделов 1921 г. Стенограф. отчет. – М., 1922. – С. 66-67.
7. Совещание финансовых работников центрального района 9-11 июня 1922 г. Стенограф. отчет НКФ. – М., 1922. – С. 66-69, 90-91.
8. Социалистическое хозяйство. – М., 1923. – № 2-3. – С. 58.
9. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: В 12-ти т. – Т. 2. – М., 1970. – С. 333.
10. Известия ЦК РКП(б). – 1924. – № 4. – С. 22.
11. ВКП(б) в резолюциях. – М., 1940. – Ч. I. – С. 427.
12. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам: В 5 т. – М., 1967. – Т. I. – С. 364-365.
13. Що таке єдиний сільськогосподарський податок. – Харків, 1923. – С. 11-13.
14. Марьяхин Г.Л. Налоговая система СССР. – М., 1952. – С. 87.
15. Ростовский Ю. Кризис НЭПа и современное положение в России. – Белград, 1923. – С. 176-179.
16. Марков А.П. Разверстка и натуральный налог. – Берлин, 1923. – С. 158.

Надійшла до редколегії 23.06.2000

УДК 316.334.55 (477) : 940.5

Лазуренко В.М.

Вплив заможного селянства України на діяльність сільськогосподарської кооперації у доколгоспний період (1921-1929 рр.)

Безславний кінець політики “військового комунізму” та перехід до непу створили нові умови для діяльності сільськогосподарської кооперації. На початку 20-х рр. від єдиної системи одержавленої кооперації, яка об’єднувала всі її види: споживчу, сільськогосподарську, кустарно-промислову, кредитну, будівельну, відокремилась кооперація сільськогосподарська. Офіційним поштовхом до цього стала резолюція V Всеукраїнського з’їзду Рад від 02.03.1921 р. (Розділ “Про колективізацію сільськогосподарського виробництва”) і постанова ВУЦВК та Раднаркому УСРР від 26.10.1921 р. “Про сільськогосподарську кооперацію” [1].

Особливе місце у процесі відновлення активної діяльності сільськогосподарської кооперації відводилося заможному селянству. Селянська кооперація в Україні, незважаючи на організаційно-політичні обмеження, була об’єднанням дрібних товаровиробників, економічні та господарські засади яких визначали в основному заможні господарства. Вони були основними виробниками товарної продукції, зосереджували в собі основні засоби виробництва, а відтак роль заможних селян в сільськогосподарській кооперації, з економічної точки зору, була вирішальною.

На той час заможні господарства в доповнення до основного заняття сільськогосподарським виробництвом, часто з використанням найманої праці та оренди, мали ще декілька додаткових джерел прибутку, зокрема, від торгівлі; здачі в наймання тяглової сили і реманенту; насінневої та продовольчої позички, а нерідко і від лихварства. Останній вид фінансово-економічної діяльності був досить поширений. Треба зазначити, що він не мав такого негативного відтінку, якого йому надавала пізніше історіографія радянської доби, оскільки на той час інших джерел виробничого кредитування на селі практично не існувало.

Економічно сильні господарства, будучи найбільш сталими, добре забезпечені робочою

худобою та реманентом, виробничими осередками села об'єктивно прагнули до збільшення земельних площ [2]. Цей тип селянського господарства називали однак саме "заможним", а не "куркульським", оскільки термін "куркуль" у 20-х рр. вживався з виключно негативним значенням, тотожним терміну "контрреволюціонер" [3]. Натомість термін "заможні" широко вживався у всіх тогочасних партійно-радянських документах, в тому числі і в різних статистичних джерелах.

Об'єктивно заможні селянські господарства, які були зорієнтовані на виробництво ринкової продукції, прагнули до активної участі в роботі сільськогосподарської кооперації. Насамперед, вони тяжіли до товариств фахової кооперації, що концентрували свої зусилля в галузі організації виробництва та збуту технічних культур – цукрових буряків, льону, хмелю. Ці культури давали значно вищий прибуток, аніж зернові.

Більшовики не ігнорували заможні господарства, коли йшлося про джерела фінансових надходжень до бюджету, хоч політично вони всіляко підтримували бідняцькі господарства [4]. "Наше завдання – перетворити куркульський капітал із лихварського і державі непідконтрольного в капітал банківський і підконтрольний", – зазначалося в обіжнику ЦК КП(б) України [5]. Партійні директиви всіляко наголошували, що "перед низовим кооперативно-кредитним осередком стоїть двозначне завдання: по-перше, «залучити куркульські капітали для кредитування переважно середняків» і, по-друге, «доцільно використовувати державні цільові капітали для кредитування біднішого селянства...» [6].

У виступах 1923 р. нарком земельних справ УСРР І.Клименко декілька разів наголошував, що сільськогосподарська кооперація об'єднує переважно заможні господарства, а незаможні залишаються поза нею [7]. Але ґрунтовне статистичне обстеження 15 кооперативних спілок України (кожна з них об'єднувала десятки сільськогосподарських товариств, які в свою чергу кожне об'єднувало сотні селянських господарств) того ж 1923 року виявило, що на той час членами кооперативних товариств було всього 5% заможних господарств (незаможні складали 25%, середняцькі – 70%) [8]. На другому з'їзді уповноважених сільськогосподарських спілок і товариств, що відбувся у жовтні 1922 р. новообраний голова правління "Сільського господаря" П.Любченко порушив риторичне питання: чи є кооперація організацією заможних

селян, чи навпаки – покликана служити потребам всього селянства [9]. Наступного року на III з'їзді сільськогосподарської кооперації України, який проходив у Харкові (23-27.02.1924 р.), він зазначив, що в кооперації заможні селянські господарства складають 9% (незаможні – 43%, середняцькі – 48%) від загальної кількості її членів [10]. Отже, за неповні два роки кількість заможних господарств в кооперації подвоїлася. Незважаючи однак на економічну доцільність цієї тенденції, ліворадикальні елементи в керівництві КП(б) України вперто продовжували боротися з "куркулями", при цьому нерідко вдавалися до відвертих політичних спекуляцій.

У "Висновках із доповіді комісії ЦК по обстеженню 6 районів України" (1924 р.) відверто тенденційно подаються декілька фактів, які свідчили, що на місцях зустрічаються сільськогосподарські кооперативні товариства, які склалися переважно із заможних селянських господарств [11].

Найбільш активно заможне селянство залучалось до участі в роботі сільськогосподарської кооперації протягом 1924-1926 рр. Їх залучали насамперед для того, щоб найповніше використати наявні в них ресурси для розвитку системи кредитної кооперації. Це пояснюється тим, що саме в цей час активно розбудовувалась нова система кредитної сільськогосподарської кооперації. Однак в цей же час в закритому листі партійним осередкам секретаря ЦК КП(б) України Л.Кагановича від 30 жовтня 1925 р. щодо стану і соціального складу сільськогосподарських товариств зазначалося, що на 1 липня 1925 р. в Україні успішно діяли 5,5 тис. сільськогосподарських кооперативних товариств [12]. Заможні селяни складали в них 5,8% (незаможні – 58,8%, середняцькі – 40,4%) [13]. Вказуючи на це, секретар ЦК констатував, що за минулий (тобто – 1924 р.) загальний ріст сільськогосподарських кооперативних товариств супроводжувався зменшенням кількості незаможників і збільшенням заможних груп села, що подавалося як виключно негативний факт.

Статистичні відомості про соціальний склад кооперативних товариств мали на той час досить багато помилок. Наприклад, у звіті "Сільського господаря" за 1924-1925 рр. фіксуються дані про те, що заможні селянські господарства становили 3,9% кількісного складу універсальних товариств (незаможні селяни складали тут 56,9%, середняцькі – 36,8%) [14]. У товариствах фахової кооперації заможне селянство становило від 5,2% до 7,4% кількісного складу (кількість

середняцьких селян коливалась тут в межах від 40,6% до 58,8%) [15]. Інколи достовірність залежала від особистих поглядів рахівника в товаристві, від його сумлінності. Виступаючи в листопаді 1926 р. на нараді голів сільськогосподарських спілок, голова правління "Сільського господаря" О.Одинцов не без іронії зазначив, що деякі рахівники більше уваги приділяють газетним закликам, ніж об'єктивній звітності. Якщо у тогочасних засобах масової інформації партія закликала до зближення з середняком, наголошував О.Одинцов, то їх відсоток штучно зростає, а якщо на підтримку незаможників, то відповідно збільшувалась їх питома вага [16]. Не залишало це осторонь і заможне селянство. Тому говорити про реальну кількість заможного селянства у складі сільськогосподарських кооперативних товариств досить складно, оскільки тогочасні статистичні дані як самих кооптовариств, так і Центрального Статистичного Управління України (ЦСУ України), виконуючи замовлення ліворадикальних елементів КП(б)У на применшення в очах усієї громадськості республіки важливої ролі та значення заможного селянства у функціонуванні на селі кооперативної форми господарювання, вдавались до різного роду статистичних спекуляцій і цим самим об'єктивно занижували у процентному відношенні ту, набагато вищу від їх офіційних даних, кількість заможних селян в сільськогосподарській кооперації.

На початку та в середині 20-х рр. заможне селянство активно включилось в роботу сільськогосподарської кооперації. Дані спеціальних гніздових обстежень свідчать, що у 1926 році різними видами сільськогосподарської кооперації було охоплено майже 50% від загальної кількості заможних селянських господарств, що існували на той час (незаможницькі були кооперовані на 18,1%, середняцькі на 38,9%). При цьому проглядалась чітка закономірність: чим міцніший тип господарства, тим вищий відсоток його участі в кооперації [17]. В середовищі заможних шарів села на початку та в середині 20-х рр. діяльність сільськогосподарської кооперації зустрічала загальне схвалення. Невдоволення ходом кооперативного будівництва практично не зустрічалось.

Проте в другій половині 20-х рр. ситуація почала суттєво змінюватися. На фоні цілеспрямованого загострення владою соціально-економічної напруги на селі заможні групи

селянства мали реальні причини бути незадоволеними діяльністю сільськогосподарської кооперації, яка все більш активно використовувалась до невластивих їй суспільно-політичних кампаній. "Методи хлібозаготівель, пов'язані з системою відпуску товарів, постановка питань про виключення зі складу пайовиків злісних нездавальників хліба, проведення диференціації за соціально-класовою ознакою – все це поставило куркуля в опозицію до заходів і політики кооперації" [18].

Вище зазначені злочоденні для заможних селян питання стали предметом досить гострої боротьби під час проведення перевиборів до керівних органів кооперації вже наприкінці 1928 р.

Питання участі заможних селянських господарств в кооперативних органах управління та контролю на той час вже стояло надзвичайно гостро. Радянська політика залучення заможного селянина до сільськогосподарської кооперації в той же час передбачала не допускати заможних селян до керівних посад в кооперації. Коли ж, незважаючи на протидію владних органів, селянство, виходячи із управлінської доцільності обирало таких людей до складу правлінь, наглядових рад, ревкомісій, то їх тут же намагались позбавити їх керівної ролі. Статистичні дані переконливо засвідчують даний факт. Так, у 1925-1927 рр. заможні селяни становили в них трохи більше 1% чисельного складу правління [19]. За статистичними даними самих кооперативних товариств в органах правління вони становили лише 0,8% (незаможні селяни склали 55,8%, середняцькі – 43,4%), в наглядових радах – 1,5% (незаможні – 52,8%, середняцькі – 45,7%), в ревкомісіях – 1,3% (незаможні – 54,7%, середняцькі – 44%) [20].

В той час селянство добре розуміло, що до складу керівних органів сільськогосподарської кооперації повинні входити заможні селяни, які практикою організації власного господарства довели його раціональність, ефективність і прибутковість. Тому виявлена досить цікава фактична розбіжність криється в тому, що дані за соціальним складом, які подані самими кооперативними товариствами, суттєво різняться від аналогічно поданих даних ЦСУ України. Дане управління подає нам заможних селян в сільськогосподарських кооперативних правліннях – 15%, в наглядових радах – 16,7%, в ревкомісіях – 15,8% [21].

Звітно-перевибірні збори кооперації зафіксували в 1929 році тенденцію до зменшення,

на той час уже і так, не досить великої кількості заможних селян в складі як правління, так і ревкомісії. Так, у складі правління сільськогосподарської кооперації кількість заможних селян зменшилась на 56% (число представників незаможного селянства збільшилася на 93%; середняцького селянства зменшилася на 11%), а у складі ревкомісії на 53% (кількість представників незаможного селянства збільшилася на 47%, середняцького селянства зменшилася на 17%) [22].

Зажожені селяни мали в радах та ревкомісіях лише 0,1% своїх представників, а від обов'язків членів правління були звільнені [23]. Така тенденція запанувала і в товариствах фахової кооперації. Скажімо, у товариствах плодоовочевої кооперації заможні селяни становили 0,1% складу правління (незаможні селяни – 73,9%), такий же їх відсоток на той час фіксувався у правлінні птахівничої кооперації (незаможні селяни – 81,9%). У товариствах хмелярської кооперації заможних селян взагалі не було серед членів правління (незаможні селяни – 62,4%) [24].

Політика штучного обмеження чисельності заможного селянства серед членів правління, а нерідко і пряме їх звільнення як “неблагонадійних”, негативно позначилось на якості керівництва практичною роботою кооперативних товариств.

Зажожені селянські господарства доколгоспного періоду відігравали важливу роль в організації ефективного функціонування сільськогосподарської кооперації України. Їх активна участь в роботі сільськогосподарської кооперації переконливо свідчила про її економічну доцільність, що було самим кращим засобом агітації та популяризації кооперативної роботи на селі.

Література

1. Радянська енциклопедія історії України. – К., 1970. – С. 170.
2. Марочко В.І. Українська селянська кооперація Історико-теоретичний аспект (1861-1929 рр.). – К., 1995. – С. 121.
3. Колесников Б. Деревня. Куда она идет: очерки. – Х., 1924. – С. 36.
4. Марочко В.І. Вказ. праця. – С. 122.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). ф. 1, оп. 20, спр. 1885, арк. 22.
6. Ibid. арк. 24.
7. Труды 1-го Всеукраинского съезда работников по коллективизации. – Х., 1923. – С. 5.
8. Качинский В. Наша сельскохозяйственная кооперация // Украинский экономист. – 1923. – 7 июля.
9. Любченко И. Всукраїнські збори уповноважених сільськогосподарської кооперації // Сільський господар. – 1924. – №5. – С. 28.
10. Марочко В.І. Вказ. праця. – С. 121.
11. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1885, арк. 18.
12. Ibid., стр. 1965, арк. 31.

13. Ibidem.

14. Марочко В.І. Вказ. праця. – С. 121.

15. Ibid., с. 121-122.

16. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). ф. 290, оп. 5, спр. 43, арк. 186.

17. Марочко В.І. Вказ. праця. – С. 122-123.

18. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2986, арк. 51.

19. ЦДАВО України, ф. 27, оп. 8, спр. 843, арк. 252.

20. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2517, арк. 22.

21. Ibid., арк. 23.

22. Ibid., стр. 2986, арк. 55.

23. ЦДАВО України, ф. 290, оп. 7, спр. 24, арк. 111-114.

24. Ibid., стр. 19, арк. 148.

Надійшла до редколегії 16.08.2000

УДК 370 (477)

Липинський В.В.

Реформування навчальної роботи у закладах загальної освіти УСРР у 20-ті роки

Українська концепція освіти, розроблена народним комісаром Г.Ф.Гриньком та його прибічниками на початку 20-х років, передбачала докорінну зміну організації навчального процесу та відносин між педагогами і учнями на основі використання світового досвіду і, в першу чергу, організації навчальної роботи у США. Державна національна програма “Освіта” (Україна ХХІ століття) передбачає “підвищення рівня освіти в Україні до рівня освіти розвинених країн світу шляхом докорінного реформування її концептуальних, структурних, організаційних основ...” [1]. Тому вивчення досвіду реформування освіти в Україні у 20-ті роки заслуговує сьогодні на особливу увагу.

Проблеми реформування навчальної роботи у 20-ті роки були у центрі уваги багатьох дослідників. Але чимало з них до цього часу залишилися невивченими або маловивченими, серед яких – організація та структура навчального року, системи навчання, форми перевірки знань, забезпечення навчального процесу підручниками тощо. А деякі питання, такі як система навчання, потребують сьогодні докорінного переосмислення.

Метою даної статті є комплексне вивчення процесів, що відбувалися у навчальній роботі закладів загальної освіти у 20-ті роки, та причин,